

Јелена И. Маринков¹

Универзитета у Београду²

Филолошки факултет

<https://orcid.org/0000-0003-4255-3781>

ЖАНРОВСКА РАЗНОЛИКОСТ У КЊИЖЕВНОМ СТВАРАЛАШТВУ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

У овом раду настојаћемо представити жанровску разуђеност литерарног опуса деспота Стефана Лазаревића. Највише интерпретативног простора придаћемо *Слову љубве и Нийиису на косовском мраморном сџубу*, као деспотовим делима највишег естетског домета, трудећи се да не занемаримо ни *Надјробно ригање над кнезом Лазаром*, повеће манастирима и *Предјовор Закону о рудницима*. Уочићемо тематске, композиционе и стилско-језичке сличности, али и дистинкције, међу делима различитог жанровског одређења. Циљ овог рада биће и демонстрирање поштовања жанровског канона средњовековне књижевности, али и мањих одступања наметнутих темом и наменом текста, у чему видимо назнаке испољавања оригиналности, или принципа *различийоси* у *исти*ом, проистеклог из особене стваралачке визууре.

Кључне речи: Стефан Лазаревић, жанр, средњовековна књижевност, канон, стил, језик, *Слово љубве, Нийиис на косовском мраморном сџубу, Надјробно ригање за кнезом Лазаром*, средњовековна повеља

1. Интегрисаност дела Стефана Лазаревића у жанровски систем српске средњовековне књижевности

Време владавине деспота Стефана Лазаревића обележено је интензивирањем културне делатности. Развој културе у *смућеним временима* турске доминације на простору старе српске државе сматра се парадоксалним управо због тешког политичког стања у коме су се налазиле српске земље. У таквим приликама Стефан Лазаревић одржао је изванредан степен самосталности српске државе, уредио је унутрашње прилике, а краткотрајни развој привреде и економије био је потребан предуслов културног успона. Деспот је допринео просперитету културе даривањем манастира и цркава – стецишта средњовековне културе и писмености, као и подстицањем преписивања и превођења, али и сопственим књижевноуметничким радом.

„Стефанова љубав и старање према књизи” (TRIFUNOVIĆ 1979: 88) пресудно су утицали на књижевну делатност Срба у првој половини XV века. Лазаревић је оформио личну библиотеку (о чему сведоче записи преписивача), а по-

¹ jelena.marinkov@fil.bg.ac.rs

² Истраживање у оквиру кога је настао овај рад финансирано је од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-65/2024-03/200167/1, који је склопљен с Филолошким факултетом Универзитета у Београду.

себно занимање развио је за старозаветне садржаје, на шта указују многобројне реминисценције на старозаветне теме у деспотовим делима. Иако је Стефан следио немањићку традицију, засновану на широко распрострањеним и прихваћеним средњовековним представама, у наднационалном карактеру ресавске правописне школе, новом културном уређењу на двору и у деспотовим књижевним радовима присутни су наговештаји поетичких и жанровских промена: „Више него ма који од ранијих немањићких владара, он је истовремено и искусни ратник и витез, и ерудита и књижевник” (PAVLOVIĆ 1971: 76). Јохан Хојзинга „јесен средњег века” везује управо за петнаести век, а у том периоду се у нашој култури могу приметити далеке и ране назнаке ренесансе, оличене управо у витешком идеалу на који асоцира фигура деспота Стефана. Трагови новог културног стања, ипак, постоје само у назнакама: поетика и стил Стефана Лазаревића доминантно припадају оквирима средњовековних поетичких законитости.

Од књижевних радова Стефана Лазаревића књижевноуметничком вредношћу издвајају се *Слово љубве* и *Наййис на косовском мраморном стубу*. Не треба занемарити ни остала деспотова писана остварења литерарног карактера: *Нагиродно ригање за кнезом Лазаром*, наратије у повељама писаним манастирима које дарива, као и *Предговор Закону о рудницима*. Књижевна дела деспота Стефана илуструју основна начела средњовековне поетике, али показују и одређена типолошка и жанровска одступања којима се антиципирају поетичке иновације: „И поред свих закона жанрова, ниједан није доследно спроведен и преведен преко нормираних лествица. Исходишни облик жанру не дају само закони, већ природа предмета о коме се казује или пева” (TRIFUNOVIĆ 1972: 64). Међутим, на крају *Нацрта за поетику стваре српске књижевности* Трифуновић даје нешто другачији закључак: „И када неке одређеном делу као жанру коначни облик даје природа предмета и теме, опет нова решења почивају на општим законима средњовековне поетике” (1972: 68). Премда изгледа као да је реч о опречним тврдњама, обе имају основу у „естетици парадокса” (BOGDANOVIĆ 1980: 66) средњовековне књижевне поетике, која је омогућавала ствараоцима изналажења нових поетичких решења у оквирима утврђених структурно-изражајних и тематско-мотивских образаца.

Поетика старе српске књижевности начелно јесте канонска. „Уместо ауторског начела, који је сав у издвајању, посебности и оригиналности, византијска поетика истиче начело жанра; уместо индивидуализованог књижевног израза – топику и етикецију, систем општег, заједничког и универзалног израза” (BOGDANOVIĆ 1980: 62). Корпус средњовековне литературе предвиђа ограничен тематско-мотивски комплекс, специфична композициона устројства и сасвим одређене стилско-језичке поступке. Поетичко функционисање средњовековне књижевности је парадигматско, а строга систематичност с временом води ка ентропији, те је и у делима позне српске средњовековне књижевности могуће уочити минимална одступања, у суштини ентропијске природе. Водећи принцип који усмерава средњовековно књижевно стваралаштво је жанровски: „сваки жанр има своје законе” (TRIFUNOVIĆ 1972: 62). Књижевна дела Стефана Лазаревића начелно се уклапају у жанровски систем старе српске књижевности. Међутим, деспот се ни у једном делу не придржава жанровских норми у најстрожем могућем смислу,

односно у одређеним, минималним потезима изневерава очекивања у домену жанра, ипак остајући у оквирима средњовековних поетичких законитости. Ти потези нису радикални, него тек сигнални – они представљају далеке назнаке дубљих поетичких измена.

Дмитриј Лихачов је у функцији, структури – композицији и у тематици препознао темељне жанровске принципе. Лихачов је сматрао да се међу тим принципима успостављају обавезујуће релације не би ли се учврстиле жанровске структуре. „То значи да су сви жанрови међу собом повезани у један складан систем као што и сва дела која припадају истоме жанру чине једну целину за себе, обележену веома високим степеном унутрашње, међусобне комуникације” (BOGDANOVIĆ 1980: 63). У складу с једним од водећих начела српске средњовековне књижевности – жанровским начелом – подразумева се да књижевно дело буде кохерентно организовано као јединствена целина не би ли одражавало апсолутност у слици света коју изграђује – тоталну слику света приказану из узвишене перспективе.

Сва позната књижевна дела деспота Стефана Лазаревића временом настанка веома су блиска: претпоставља се да је *Слово љубве* настало 1409. године, за *Нађийис на косовском мраморном сѣубу* мисли се да је настао између 1402. и 1404. године и да је заиста био уклесан у камену на простору Косова (TRUFUNOVIĆ 1979: 101). Дело није потписано, али поступком атрибуције ауторство је приписано Стефану Лазаревићу.³ Ђорђе Трифуновић у студији *Живот, доба и књижевни рад Сјтефана Лазаревића* наводи како је Ђ. Сп. Радојичић издвојио повеље деспота Стефана с развијеним аутобиографским ставовима, односно оне повеље које треба посматрати и као књижевноуметничка дела: *Повеља манастиру Хиландару* из 1405, *Повеља манастиру Милешеви* (1405), делимично позната и недатирана *Повеља ираду Беоираду* и *Повеља манастирима Тисмани и Водици* из 1406. године (1979: 99–102). Све наведене повеље, осим *Повеље ираду Беоираду*, имају даривање као сврху, али деспот их сачињава литерарним стилем. Деспотов плач, сачуван у иницијалном фрагменту (*Нађиродно ридане за кнезом Лазаром*) и *Предјовор Закону о рудницима* (који има литерарне карактеристике иако претходи делу правне, административне суштине), такође сведоче о сличностима које постоје међу деспотовим делима различитог жанровског усмерења.

2. Долично исказати⁴

У *Слову љубве* деспот следи поетичке поставке епистоларног жанра. Троделна структура дела у складу је са средњовековним реторичким правилима (која,

3 Ђорђе Сп. Радојичић први је деспоту Стефану приписао ауторство над *Нађийисом на косовском мраморном сѣубу* (в. Ђорђе Сп. Радојичић, *Косовски нађийис*, Летопис Матице српске, књ. 386, св. 6, децембар 1960, стр. 458). Поред тога што је издвојио Стефана Лазаревића и као састављача аутобиографских ставова у повељама, што смо већ напоменули, Ђорђе Сп. Радојичић је деспоту Стефану први приписао и ауторство над *Предјовором Закону о рудницима*, а такође је први назначио *Нађиродно ридане за кнезом Лазаром* као деспотово дело (TRIFUNOVIĆ 1979: 101–102).

4 „Лето и пролеће Господ сзда, / као што и певач рече, / у њима и красоте многе – / птицама брзо и весеља пуно прелетање, / и горама врхове, / и луговима пространства, / и пољима ширине, / и ваздуха тананог / дивним неким гласовима оглашење, / а и земаљске дароносе / од мирисавих цветова, и травоносне; / но и саме људске природе / обновљење и разиграње / *долично ко да исказе!*?” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 169–170) [истакла Ј. М.].

„но и саме људске природе
обновљење и разиграње
долично ко да искаже!?” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 169).

Топос „светитељи су помоћ у овоземаљским невољама” (TRIFUNOVIĆ 1990: 212) такође је изузетно фреквентан: јавља се у готово свим деспотовим повељама литерарне садржине, у којима су Свети Симеон и Свети Сава представљени као покровитељи и деспотови заштитници. Топос „бити с неким на даљини духом. Чежња за сједињењем” (TRIFUNOVIĆ 1990: 214) директно је заступљен у *Слову љубве*, али имплицитно га је могуће препознати и у повељама, у тежњи да се достигне часни пример кнеза Лазара и тиме оствари сједињење са целокупном заједницом хришћанских праведника и мученика. У свим деспотовим делима као опште место јавља се „славословије”, које мармира завршеност и целовитост.

Деспот се веома често служи реминисценцијама на делове из *Старој завети*,⁶ а у појединим делима и директним преношењем старозаветног текста – цитирањем, у чему је могуће препознати неосвешћени вид интертекстуалности: Каинов пример, љубави *иуђ*, пример Мојсија и брата му Арона, као и жалостан Давидов плач над судбином Саула и Јонатана у *Слову љубве*, затим Давидове речи за које претпостављамо да су наведене на крају *Надјорбној ригања* – сви наведени примери сведоче о деспотовој свести о неопходности постојања узора из *Библије* и давања поуке на креативан и рекреирајући начин. Стил дела прилагођен је жанровском

6 „Деспота као владара, читаоца и писца највише привлаче теме из Старог завета” (TRIFUNOVIĆ 1979: 92).

систему, али и предмету о коме се говори. Главна тема *Слова љубве* је сама љубав, и Стефан Лазаревић изграђује поетске слике о љубави на три стилска нивоа: описом природе у пролеће и лето, цитатима из *Библије*, односно *Старој завети*, и примером личног искуства, при томе се служећи пробраним стилским средствима. Троделна структура дела у складу је са средњовековним реторичким правилима, али оваквом композицијом остварен је и својеврстан градацијски низ; апострофом је такође потцртана основна тема дела.

Наћийис на косовском мраморном сѣубу (у даљем тексту *Наћийис*) заправо је „похвално казивање” (TRIFUNOVIĆ 1979: 122), поетски изражајно величање јунака погинулих на Косову пољу. На основу стилских одлика могуће је одредити ово дело као поетско приповедање јер спаја наративне елементе с лирским потенцијалом; похвала и јесте жанр дефинисан као „текст са изразито лирским обележјима” (BOGDANOVIĆ 1980: 83). И док се „закони жанра очевидније [се] могу пратити у *Слову љубави*” (TRIFUNOVIĆ 1979: 123), „*Наћийис* се у широким могућностима похвалних средстава највише разгранео” (ibid.). Стефан Лазаревић спојио је наратив са стилским поступком формирања песничких слика, те је дело изграђено као казивање кроз ефектне песничке слике. Заустављање путника директним обраћањем је опште место карактеристично за текстове натписа, а примарно припада традицији античких епитафа. Дело почиње апострофом – стуб говори, обраћа се непознатом путнику: као да поново постоји невидљива линија попут епистоларног израза „име рек”, на којој пролазник сам треба да испише своје име.

Песничке слике које аутор ствара потекле су из већ постојеће грађе, оформљене традиције која укључује одређени религиозни и етички идеал. На основу тих мотива створена је слика „лепоте смрти” (TRIFUNOVIĆ 1979: 114), коју Стефан Лазаревић конституише описом одласка у дој и једноставним и кратким, али поетски снажним приказом кнежеве смрти. Аутор употребљава вечни презент – „Видећеш како посред поља усправно *сѣојим*” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 158), [истакла Ј. М.] – желећи да нагласи стаменост и трајност стуба у који је уклесан натпис о страдању косовских јунака. Вечни презент налазимо и у другим делима деспота Лазаревића, што представља тежњу да се текст учини временски свеобухватним.

У *Наћийису* је начињена паралела с пастиром и јагањцима, чиме се универсализује и узвисује подвиг кнеза Лазара и косовских јунака и илуструје основна идеја о божанској и небеској истини уклесаној у нечему што је *залудно и ништавно*, иако наизглед вечно – у камену:

„Видећеш како посред поља усправно стојим.
Да не проминеш и не превидиш
као нешто залудно и ништавно,
но молим те, приђи и приближи се мени, о вољени,
и размотри речи које ти приносим,
и из тога ћеш разумети због кога узрока
и како и зашто стојим ја овде,
јер истину ти говорим,
ништа мање од живог,
да ћу вам изнети у суштини све што се збило” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 158).

Метафизички историјализам, о коме је писао Димитрије Богдановић у тексту *Историја стварања српске књижевности*, представља слику вечности и свевремености узора у времену (1972: 72). Деспот се служи поступком потврђивања веродостојности, али истина коју стуб преноси заправо је израз метафизичког историјализма, којим се истичу мотиви мучеништва, страдања ради достизања небеског царства, духовног уздицања и етичке победе. Слику приближавања апсолутном деспот конструише готово у свим својим делима, без обзира на то ком жанру припадају. У *Напоју* Стефан Лазаревић описује полазак у дој као одлазак на гозбу, а предводника, кнеза Лазара, пореди с пастиром, који „мудро приводи духовне јагањце” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 159). Посреди је тематизација истовремено херојске и мученичке смрти,⁷ а како истиче Јохан Хојзинга „ниједно доба није као петнаести век тако својски у свакога стално усађивало мисао о смрти. Непрестано у животу одјекује *memento mori*” (1991: 183). Притом треба истаћи да није реч о ирационалном страху, већ о реалној атмосфери обележеној бедом, ратовима и другим опасностима: у то време вођен је Стогодишњи рат (1337–1453), као и Крсташки ратови против Османлија (1389–1464), Византија се налазила пред падом (1453), пандемија куге већ је била опустошила Европу. Атмосфера *пошљедњих времена* владала је и на простору српских земаља: „Привредни и материјални полет Лазарева Србије нагло су пресекли Турци Косовским бојем, а Угари су честим упадима исцрпљивали преостале снаге. Болни уздаси очевидаца и писаца о опустошеној земљи неће бити само преувеличане песничке слике” (TRIFUNOVIĆ 1979: 43). Ђорђе Трифуновић истиче како је и у нарацијама повеља, баш као и у *Напоју*, заступљена слика страдања, а и „у *Предговору Закону о рудницима* Стефан се враћа својој омиљној теми и опет у првом лицу једине казује о временима и невољама после Косова” (1979: 107).

Паралела с пастиром и јагањцима из *Напоја* је врло ефектна и сликовита метафора која може добити и шире, алегоријско значење ако се посматра у контексту новозаветне симболике. У *Новом завету* постоји прича о пастиру и залуталом јагњету, параболу чијим разрешењем се ствара слика Христа као пастира који окупуља око себе своје јагањце, читав људски род. Стварањем такве метафоре Стефан Лазаревић умногоме универсализује значај косовских јунака и кнеза Лазара као стојерног стуба духовне победе. Ову метафору могуће је тумачити и као симбол, с обзиром на то да је „у средњовековним делима метафора врло често у исто време и симбол” (LIHAČOV 1972: 132). Деспот поистовећује турску војску са змајем, гујом и адом, и та поређења имају функцију апстраховања, уопштавања, чиме је универсализација метафоре спроведена до краја.

У два најпознатија дела Стефана Лазаревића обрађене су потпуно различите теме, али повезује их знатан број поетичких елемената и стилских одлика. У оба књижевна дела постоје мотиви који су у вези с религиозном традицијом; то су мотиви љубави која спаја са Богом и земаљске жртве која сједињује са божанством – у подтексту оба дела јесте мотив обожења. Дела су различитог жанровског одређења – *Слово љубве* је „образац за посланицу” (TRIFUNOVIĆ 1979: 102), а *Напој*

⁷ „Свуда где витешки идеал најјасније долази до изражаја, нагласак пада на аскетски елемент” (HOJZINGA 1991: 98).

похвални жанр замишљен као запис у камену – али у њима постоје општи елементи тематско-мотивског круга средњовековне књижевности и законитости жанровског система.

3. Стил и језик као обележја жанра

Избор стилских поступака у средњовековној књижевности умногоме зависи од жанровске припадности дела јер „средњовековни писац види свет жанровски” (TRIFUNOVIĆ 1979: 111). Стил сваког појединог дела Стефана Лазаревића одговара уобичајеним жанровским конвенцијама, али он ипак у сваком од жанрова показује особени литерарни сензибилитет.

Ђорђе Трифуновић је утврдио да дела деспота Стефана изражајним обликом припадају лирском модусу (1979: 110); те да се лирски обликован садржај јавља унутар жанрова који су му својствени (ibid.). „Ни проза ни поезија нису у средњем веку чисти родови”, приметио је Димитрије Богдановић (1980: 69), из чега парадоксално произлази да је морфолошка разумењеност присутна у свим средњовековним жанровима. *Слово љубве* има облик личног обраћања, у коме лирски субјекат тежи поистовећивању с предметношћу излагања, док је *Најџиис* изграђен у форми драматичног лирског казивања. „Живи лирски садржај усаглашен је и са жанровима у којима се јавља” (TRIFUNOVIĆ 1979: 110), при чему Трифуновић апострофира нарације повеља, док плач и посланицу одређује као жанрове у којима се у већој мери поштују поетички узуси (1979: 111).

У делима Стефана Лазаревића, упркос њиховом различитом жанровском усмерењу, могуће је уочити многе сличности на стилско-језичком плану. Стилски поступци попут развијања широких песничких слика, семантичког наглашавања понављањем и низањем паралелизама, формирање правилних ритмичких целина набрајањем, употреба сложеница, коришћење одређених стилских фигура (апострофа, реторско питање, поређење, полисиндетон), могу се уочити у свим деспотовим делима.

Слово љубве је дело непоновљивог стилско-језичког богатства које фигурира као посланица упркос насловом најављеној жанровској одредници. „За разлику од других жанрова, посланица је имала предвиђене основне узорце у такозваном епистолару” (TRIFUNOVIĆ 1990: 266). Епистоларну форму аутор антиципира апострофирањем, али посебно употребом устаљеног епистоларног израза „име рек”.⁸

И *Најџиис* делимично одступа од уобичајених стилско-језичких и уско схваћено семантичких особина похвале. Основни поступак којим се деспот служи је *антиројоморфно џријоведање* (TRIFUNOVIĆ 1979: 122) – стуб који говори и зауставља путника или пролазника, чиме је створен упечатљив стилски ефекат.

Визионарски усмереним приповедањем конструисана је алегоријска слика:

„као какав добри пастир и вођа,
мудро приводи духовне јагањце
да у Христу добро скончају

⁸ Већ поменута синтагма *име рек* „означава место где треба убележити име пошљаоца или примаоца писма” (TRIFUNOVIĆ 1990: 114). В. одредницу ИМЕ РЕК у *Азбучнику српских средњовековних књижевних појмова* Ђорђа Трифуновића.

и [приме] мучења венац
[и] вишње славе учесници буду” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 159).

Стилистичке подударности су оно што највише повезује ова два књижевна дела; ауторство *Нађијиса* одређено је управо упоредном стилистичком анализом. Теме су различите, али њихова стилизација је слична, као и начин излагања. За оба дела карактеристично је уводно обраћање – апострофа, а следи казивање у конкретним песничким сликама, које врло сугестивно делују на читаочеву свест јер су усклађене с тематиком и жанром. Поређење служи као средство изграђивања песничких слика развијањем асоцијативних веза, док се градацијом истиче сликовитост, доприноси постепеном појачавању утиска код читаоца и даје песничким сликама посебан динамички потенцијал. Реченица је крајње једноставна и одмерена, селекција језичких средстава је пажљиво спроведена. Полисиндетонско низање користи се као језичко средство којим се постиже симетричност: правилним смењивањем језичких јединица остварује се ритмичка уобличеност која овим делима даје изразиту лирску компоненту. Низања су уравнотежена, а понављање сродних појмова искључиво у паровима. Нема претераног нагомилавања и китњастог стила, везаних тропа, компликованих фигура и украса, карактеристичних за стил *илеџеније словес*. Приметне су и сличности у синтаксичким конструкцијама – учестала употреба прилога и падежних атрибута, а у лексици неуобичајене сложенице, које доприносе стварању поетског стила, специфичног и семантички богатијег у односу на свакодневни говор.

У деспотовим повељама такође су заступљени лирски елементи какве налазимо и у другим жанровима. У оквиру нарације (експозиције) развија се алегоријска слика којом је експлицирана улога кнеза Лазара у спасењу српског народа путем страдања. Најлепша и најразвијенија слика те врсте је алегорија о облацима и сунцу у *Повељи манасџиру Хиландару*: „Стефан не казује чињенице хроничарски, што би се могло очекивати у аутобиографској нарацији, већ ствара једну широку песничку слику” (TRIFUNOVIĆ 1972: 67).

Иако нам је познат тек почетак *Нађиројној ридања за кнезом Лазаром*, већ само на основу кратког фрагмента могуће је закључити да је деспот и у свом плачу следио законитости средњовековне поетике (сходно којој је плач генезом повезан са старозаветним плачем), али и у овом, временом и приликама „окрњеном” плачу уочљиве су карактеристике Лазаревићеве издиференциране поетике:

„Где како се садашње ридање и вапај чују одасвуд. Не оплакује ли то Рахила чеда своја јер их нема? [Не], већ читава земља замало оплакује својега вођу! Јер сад ни речи Давидове рећи...” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 161).

Стефан Лазаревић и у овом плачу помиње свог омиљеног (судивши по његовим књижевним остварењима) старозаветног јунака – цара Давида. Такође, помиње и старозаветну јунакињу Рахилу, формирајући интересантан преокрет и фигуру која подсећа на словенску антитезу, поново потцртавајући погубне последице које је мученичка смрт кнеза Лазара имала по читав српски народ.

4. Неразориво и непроменљиво⁹

Повеља је сложен, вишеслојан жанр, који у себи може садржати елементе више књижевних родова, самим тим и врста, чиме и долази до усложњавања жанра који већ сам по себи има двоструки карактер – документарни и литерарни. Повеља је, у основи, писано сведочанство о акту правне природе – о продаји, куповини, даривању, односно текст којим се мотивише одређено дејствовање, при чему је та мотивација неретко исказана на поетичан начин. За структуру старе српске повеље карактеристичан је велики удео лирских елемената, посебно уколико се српске повеље упореде с византијским. Димитрије Богдановић је многобројне песничке елементе у аренгама старе српске књижевности објаснио већим утицајем псалтира у односу на аренге у византијским повељама (1980: 75). Сем тога, „аренга треба слушаоцима или читаоцима да прикаже духовне основе дела и покаже колико је оправдано оно што се повељом утврђује. Стога аренге имају више књижевни и морални, него правни и историјски значај” (TRIFUNOVIĆ 1990: 24).

Стилско-језичко уобличавање повеља жанровски је условљено – следствено томе, деспот је своје повеље писао угледајући се на друге српске владаре и великаше. Аренге у деспотовим повељама, ипак, одликују се изузетном лиричношћу, сликовитошћу и стилском симетријом. Наводимо пример из *Повеље манастиру Хиландару*: „Ја након младићког ми узраста и младих ноктију, када је Бог [својим] старањем све на корист мени чинио, у многа жестока и неиздржљива искушења, па штавише и смртна пуштен бих” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 162).

Повељном нарацијом истакнута су дешавања која претходе чину даривања. Уобичајило се истицање *Слова љубве и Ниййиса на косовском мраморном сџу*-ду као најзначајнијих деспотових дела, али најфреквентнији његов жанр налази се унутар повеље – то је нарација (експозиција), при чему диспозиција повеље бива маргинализована, а литерарни део повеље – аренга и нарација – добијају централне позиције. Ђорђе Трифуновић је приметио да је у нарацијама својих повеља деспот Стефан одступио од уобичајених оквира: „У овим нарацијама се не износе непосредне побуде за стварање акта, како се то, иначе, чини, већ издавач повеље, сам деспот Стефан, кроз књижевноуметничко уопштавање казује у првом лицу једнине о страдању после Косова и савлађивању смртних невоља све до осамостаљења” (1979: 107). У деспотовим аренгама неизоставно је зазивање Исуса Христа, Богородице, Св. Симеона и Св. Саве – оно што би Ђорђе Трифуновић назвао формулом ситуације (1972: 60), односно топос „помоћ светитеља”, док је у нарацијама стална тема деспотовог страдања после Косовског боја, као на овом месту из *Повеље манастирима Тисмани и Водици*: „Милошћу сведржитеља Бога ја, Стефан, у Христа благочастивом вером, после ступања на власт израније насталих деспота, многим тегобом држан [бејах] од [разних] народа” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 167).

Након великих страдања, међутим, алегоријски је приказано дејство помоћи Св. Симеона, Св. Саве, и, поготово, кнеза Лазара у *Повељи манастиру Хиландару*: „И сада велике ризнице благодати Божије отворише се нама, и смирисмо се и

⁹ „Ако ли се ко дрзне да ово разори и йромени, таквога да разори Господ Бог и пречиста Богомати и овде и у будућем веку, уместо помоћи да му буде супарник свети Симеон и свети Сава” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 165), [истакла J. M.].

починусмо, и облаци тамни разиђоше се, и засија нам сунце” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 162). Да није реч о устаљеној стилској конвенцији типичној за жанр, већ о месту карактеристичном за аутентичан стил Стефана Лазаревића, сведочи не само то што је готово идентична слика присутна у похвалном казивању *Найййиса на косовском мраморном сѣубу* него и то што се слична слика јавља у *Прегјовору Закона о рудницима*: „И помоћу Божијом и пречисте Богоматере и светога Симеона и Саве и молитвама светопочившег ми родитеља кнеза Лазара ослободих ову земљу и градове отачаства мојега од великог амира Бајазита” (STEFAN LAZAREVIĆ 1979: 172).

5. Различитост истог

Жанровско начело и устаљеност поетичких компонената и начина њиховог манифестовања у делу условљавали су физиономију аутора, стил и језик дела, али деспот Стефан Лазаревић поседује стваралачку способност захваљујући којој успева да развије дела специфичног стилског сензибилитета. Свако стилско средство у Лазаревићевим делима има своју функцију, све језичке конструкције ритмички су уланчане, те дела карактерише структурно јединство и чврст ритмички склоп. Постоји и виша функција изражајних компонената: реч има сакралан карактер, треба да изрази апсолутно, „треба да буде више или мање приближан и веродостојан израз суштине” (BOGDANOVIĆ 1980: 62). Функционисање изражајних елемената у делима Стефана Лазаревића илуструје естетска полазишта епохе, али и индивидуално поетско гледиште и истанчано језичко осећање аутора, способног да у својим књижевним радовима конструише језичко-стилску слојевитост, која укључује и лично обраћање и похвалу, и универзално величање љубави и пожртвовања.

Устаљено мишљење сходно коме је поетика средњовековне књижевности сведена искључиво на схематичност, апстраховање и на устаљеност, побијају жанровски различита, а ипак слична дела Стефана Лазаревића. „Средњовековни књижевници траже у оквирима постојећих општих места и стваралачки се искажују кроз нове спрегове топоса и кроз лично виђење предмета о коме приповедају или певају” (TRIFUNOVIĆ 1990: 200), за шта је стваралаштво Стефана Лазаревића највећи доказ. Посланица изразито реторског, али и лирског потенцијала, натпис који је похвала, али и казивање, наглашена литераризација жанра који има документарни карактер и административну функцију – повеље, сведоче о првим знацима тада још увек удаљене жанровске хибридизације, макар када је о писаној књижевности реч.

Стефан Лазаревић успева да своја дела integriше у један правилан жанровски систем, али на изванредан начин и изневерава очекивања својим аутентичним стилем, чиме илуструје функционисање позне средњовековне књижевности у принципу *различитости и истога*.

Цитирана литература

BOGDANOVIĆ 1980: BOGDANOVIĆ, Dimitrije. „Poetika stare srpske književnosti”. U: *Istorija stare srpske književnosti*: 57–88. Beograd: Srpska književna zadruga, 1980. [orig.] БОГДАНОВИЋ, Димитрије. „Поетика старе српске књижевности”. У: *Историја старе српске књижевности*, 57–88. Београд: Српска књижевна задруга, 1980.

- HOJZINGA 1991: HOJZINGA, Johan. *Jesen srednjega veka*. Prev. dr Strahinja K. Kostić. Novi Sad: Matica srpska, 1991. [orig.] ХОЈЗИНГА, Јохан. *Јесен средњега века*. Прев. др Страхиња К. Костић. Нови Сад: Матица српска, 1991.
- LIHAČOV 1972: LIHAČOV, Dmitrij. *Poetika stare ruske književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1972. [orig.] ЛИХАЧОВ, Дмитриј. *Поетика старе руске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга, 1972.
- PAVLOVIĆ 1971: PAVLOVIĆ, Dragoljub. *Starija jugoslovenska književnost*. Beograd: Naučna knjiga, 1971. [orig.] ПАВЛОВИЋ, Драгољуб. *Старија југословенска књижевност*. Београд: Научна књига, 1971.
- TRIFUNOVIĆ 1972: TRIFUNOVIĆ, Đorđe. „Nacrt za poetiku stare srpske književnosti”. U: *Stara književnost*, 69–81. Pripr. Đ. Trifunović. Beograd: Nolit, 1972. [orig.] ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. „Нацрт за поетику старе српске књижевности”. У: *Стара књижевност*, 69–81. Припр. Ђ. Трифуновић. Београд: Нолит, 1972.
- TRIFUNOVIĆ 1976: TRIFUNOVIĆ, Đorđe. *Kratak pregled jugoslovenskih književnosti srednjega veka*. Beograd: Filološki fakultet, 1976. [orig.] ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Кратак преглед југословенских књижевности средњега века*. Београд: Филолошки факултет, 1976.
- TRIFUNOVIĆ 1979: TRIFUNOVIĆ, Đorđe. „Život, doba i književni rad Stefana Lazarevića”. U: *Despot Stefan Lazarević: Književni radovi*, 1–141. Beograd: Srpska književna zadruga, 1979. [orig.] ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. „Живот, доба и књижевни рад Стефана Лазаревића”. У: *Деспот Стефан Лазаревић: књижевни радови*, 1–141. Београд: Српска књижевна задруга, 1979.
- TRIFUNOVIĆ 1990: TRIFUNOVIĆ, Đorđe. *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*. Beograd: Nolit, 1990. [orig.] ТРИФУНОВИЋ, Ђорђе. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит, 1990.

Извор

- STEFAN LAZAREVIĆ 1979: LAZAREVIĆ, Despot Stefan. *Književni radovi*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1979. [orig.] СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ. *Књижевни радови*. Београд: Српска књижевна задруга, 1979.

Jelena I. Marinkov

GENRE DIVERSITY IN THE LITERARY WORK OF DESPOT STEFAN LAZAREVIC

Summary

In this paper, we have tried to present the diversity of genres in the literary work of despot Stefan Lazarevic. We have noticed the thematic, compositional and stylistic-linguistic similarities, but also the distinctions among the works of different genres. The goal of this work was to demonstrate respect for the genre canon of medieval literature, but also minor deviations imposed by the theme and purpose of the texts, in which we have seen indications of the originality manifestation, or the principle of *the diversity in the same*, which resulted from a special creative vision.

Keywords: Stefan Lazarevic, genre, medieval literature, canon, style, language, *Slovo ljubve*, *Natpis na kosovskom mramornom stubu*, *Nadgrobno ridanje za knezom Lazarom*, medieval muniment